

Andrzej Żądło

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID 0000-0001-9249-9811

Idea i teologia ojczyzny w tekstach Mszału Pawła VI

Abstrakt: Współczesny kontekst życia sprzyja pogłębieniu refleksji na temat ojczyzny. Żyjemy w czasach, w których idea ojczyzny na nowo odżywa w naszej świadomości, budzi w nas troskę o to, co jest z nią związane, co sprzyja jej bezpieczeństwu i rozwojowi oraz życiu w pokoju. Święta liturgia, nie deprecjonując ojczyzny ziemskiej, zaszczerpia oraz gruntuje w uczniach Chrystusa wiarę w życie wieczne w domu Ojca, w którym jest mieszkań wiele (por. J 14,2). Tę ojczyznę przygotowaną dla wierzących w niebie liturgia Kościoła nazywa wieczną lub prawdziwą – taką więc, do której wierzących prowadzi Jezus, Prekursor życia szczęśliwego w niebie. Według przeanalizowanych w niniejszym artykule tekstów Mszału, zadanie stawiane uczniom Chrystusa polega na tym, by przebywanie i życie na ziemi przybierało znamiona drogi prowadzącej do ojczyzny niebieskiej.

Słowa kluczowe: błogosławieństwo, modlitwa, ojczyzna wieczna, ojczyzna ziemska, pokój

---

Poniższe opracowanie lokuje się w obszarze teologii liturgicznej, czyli teologii budowanej na fundamencie tego, co tworzy liturgię, co się na nią składa i co przynależy do jej istoty. W niniejszym studium chodzi więc o teologię inspirowaną liturgią, a nie o czerpanie z niej argumentów podpierających określone założenia i tezy teologiczne. Komponentami wzmiankowanego fundamentu liturgii są obrzędy i teksty. One to stanowią prawdziwe i właściwe źródła teologii¹ – w naszym przypadku teologii ojczyzny. Uwaga autora niniejszego artykułu, ze względu na obraną przez niego koncepcję, nie skupia się na wszystkich elementach składowych liturgii. Faktycznie, nie poddaje badaniu tekstów Pisma Świętego (czytań i re-

---

¹ Por. Marsili, „Liturgia”, 456; Marsili – Sartore, „Teologia”, 2011.

sponsorów), jak też – w sposób zrozumiały – nie bierze pod uwagę elementów obrzędowych, z jakich utkana jest celebracja liturgiczna, jako że elementy te sytuują się poza obszarem badawczym zakreślonym przez tytuł opracowania. Tym natomiast, co stanowi rzeczywisty przedmiot zainteresowania autora, są formuły eucharystyczne² i antyfony³ – jednak tylko te, które w swej treści zawierają słowo „ojczyzna” (*patria*).

Repertuar owych formuł i antyfon prezentowany jest w pierwszej części artykułu, w której się informuje, w jakich konkretnie tekstach mszalnych słowo „ojczyzna” występuje. Zdobycie takiej wiedzy tworzy grunt, na którym możliwe się staje opracowanie zagadnień zatytułowanych: „Idea ojczyzny” (druga część artykułu) i „Teologia ojczyzny” (trzecia część artykułu).

O faktycznej obecności we wspomnianych tekstach idei ojczyzny świadczy już samo eksplicytnie zastosowanie w nich terminu „ojczyzna”. Jak się bowiem okazuje przy głębszym pochyleniu się nad treścią analizowanych tekstów, mamy w nich do czynienia z ideą ojczyzny niebieskiej (*patria caelestis*) oraz ziemskiej (*patria nostra*).

Jeżeli chodzi o teologię ojczyzny, która stanowi przedmiot zainteresowania w trzeciej, w pewnym sensie docelowej części artykułu, to sposobem na wykrystalizowanie jej uczyniono uważne wczytywanie się w bezpośredni oraz dalszy kontekst występującego w tekstach pojęcia „ojczyzna”. Kontekst ten bowiem to swoistego rodzaju „gleba”, w którą pojęcia zapuszczają swe korzenie, by czerpać z niej odpowiednią treść oraz znaczeniowe zabarwienie. Często takim kontekstem są atrybuty nadawane pojęciu „ojczyzna” (np.

---

² Na takie formuły składa się eucharystyka większa (prefacje, modlitwy eucharystyczne i uroczyste błogosławieństwa) oraz mniejsza (kolekty, modlitwy nad darami, modlitwy po Komunii i modlitwy nad ludem). Analizą takich formuł i badaniem praw oraz zasad rządzących ich powstawaniem i stosowaniem w liturgii zajmuje się nauka zwana eucharystyką. Por. Augé, „Eucharystyka”, 761; Sobczko, *Metody interpretacji*, 231; Żądło, *Eklezjologiczny wymiar*, 23, przyp. 9.

³ Antyfony to wersety zaczerpnięte z Psalmów lub innych ksiąg Pisma Świętego albo z poezji chrześcijańskiej ułożonej przez dawnych lub współczesnych autorów. Przynależą one więc do grupy tekstów biblijnych lub pozabiblijnych (poetyckich) albo mieszanych (skomponowanych częściowo z tekstów pochodzenia biblijnego i częściowo pozabiblijnego). Por. Schenk – Ścibor, „Antyfony”, kol. 710.

aeterna, caelestis, nostra, vera), które go bliżej określają, a przez to ułatwiają identyfikowanie specyficznych odcieni tematycznych wypowiedzianych bądź śpiewanych modlitw albo antyfon. Ważny w tym względzie pozostaje również cały dalszy kontekst treściowy omawianych tekstów, który z kolei poszerza horyzont tematyczny, zakreślony najczęściej w prośbie kierowanej do Boga (np. [...] *ut, iuste et pie viventes in hoc saeculo, ad caelestem mereamur patriam pervenire*) lub w innych częściach składowych tekstu.

1. Repertuar tekstów Mszału Pawła VI zawierających w swej treści pojęcie „ojczyzna”

Charakterystyczną cechą tekstów zamieszczonych w Mszale rzymskim i służących do sprawowania Eucharystii jest to, że zawierają one w sobie skondensowaną dawkę teologicznych treści, a przy tym charakteryzują się wymowną dynamiką w zakresie słownictwa, struktury i całego ich zaplecza retorycznego⁴. Teksty mszalne są też nośnikami tradycji, jako że wyrażają wiarę Kościoła oraz stanowią owoc myśli i wewnętrznych przeżyć nie jednego autora, lecz całej społeczności wierzących, której są one własnością. Teksty mszalne stanowią też owoc kultury określonej przez czas, przestrzeń i komponujących je ludzi⁵. Świadomość tego wszystkiego, o czym wyżej mowa, legła u podstaw opracowania dedykowanego zagadnieniu ojczyzny, które – jak pozwalają to skonstatować przeprowadzone badania – jest we wzmiankowanych tekstach obecne i przez nie w odpowiednim znaczeniu prezentowane. Warto więc najpierw przytoczyć owe teksty, zwracając uwagę na kontekst ich występowania w Mszale Pawła VI.

1.1. Termin „ojczyzna” w kolektach Mszału Pawła VI

We wzmiankowanym Mszale znajduje się siedem kolekt posługujących się w swej treści pojęciem „ojczyzna” (*patria*) w sposób

---

⁴ Por. Żądło, *Eklezjologiczny wymiar*, 15; Żądło, „*Lex orandi – lex credendi*”, 16; Giraudo, *Eucaristia per la Chiesa*, 7.

⁵ Por. Maciukiewicz, „Znaczenie ksiąg liturgicznych”, 79.

eksplicytny. Na pierwszym miejscu zajmujemy się kolektą wchodzącą w skład drugiej części działu mszalnego zatytułowanego „Msze i modlitwy w różnych potrzebach” (111°–179°)⁶. Ta druga część wzmiankowanego działu nosi w *Mszale rzymskim dla diecezji polskich* tytuł „Życie społeczności świeckiej” (145°–152°)⁷. W tej części występują: 1) kolekty na Msze⁸: „Za ojczyznę lub miasto” (145°, nr 26)⁹, „Za rządzących państwami” (145°, nr 27)¹⁰, „Za zgromadzenie przedstawicieli narodów” (146°, nr 28)¹¹ i „Za głowę państwa” (146°, nr 29)¹²; a także 2) formularze Mszy sprawowanych w intencji: „O postęp ludów” (146°–147°, nr 30), „O zachowanie pokoju i sprawiedliwości” (z możliwością wyboru jednej z czterech proponowanych kolekt) [148°–149°, nr 31], „O pojednanie” (z możliwością wyboru jednej z dwóch proponowanych kolekt) [150°–151°, nr 32], „W czasie wojny lub rozruchów” (z możliwością wyboru jednej z dwóch proponowanych kolekt) [151°–152°, nr 33]¹³.

⁶ Dział ten występuje w *Mszale rzymskim dla diecezji polskich* pomiędzy dwoma innymi działami, z których pierwszy zatytułowany jest „Msze obrzędowe” (64°–110°), drugi zaś „Msze wotywnie (181°–202°)”. Liczy on w sumie 68 stron i podzielony jest na cztery części, z których jedna (o tytule „Życie Kościoła” [112°–144°]) poprzedza część studiowaną, natomiast dwie inne następują po niej (są to części opatrzone tytułami: „Różne okoliczności życia publicznego” [153°–171°] i „Szczególne potrzeby” [172°–179°]). W przypadku *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. II cura recognitum* chodzi o dział noszący tytuł „Missae et orationes pro variis necessitatibus vel ad diversa” (991–1061).

⁷ W *MR* część ta nosi tytuł „Pro circumstantiis publicis” (1031–1045).

⁸ Warto podkreślić, iż w *MR* zwiększony jest repertuar takich modlitw o cztery inne, a mianowicie o modlitwy do wykorzystania w Mszach sprawowanych na okoliczność: „Tempore terraemotus” (1044–1045, nr 34), „Ad petendam pluviam” (1045, nr 35), „Ad postulandam aeris serenitatem” (1045, nr 36), „Ad repellendas tempestates” (1045, nr 37).

⁹ W *MR*: „Pro patria vel civitate” (1031, nr 21).

¹⁰ W *MR*: „Pro rempublicam moderantibus” (1031, nr 22).

¹¹ W *MR*: „Pro coetu moderatorum nationum” (1032, nr 23).

¹² W *MR*: „Pro supremo nationis moderatore vel rege” (1032, nr 24).

¹³ Warto w tym miejscu zauważyć, iż w nowym wydaniu łacińskiej wersji Mszału Pawła VI inny jest nieco układ i treść omawianej drugiej części działu pt. „Missae et orationes pro variis necessitatibus vel ad diversa”, zatytułowanej „Pro circumstantiis publicis”. Mamy tu mianowicie do czynienia z dziewięcioma (nie zaś

W dalszej kolejności przestudiujemy: kolektę z Mszy wotywniej „O Najświętszym Imieniu Jezus” (Msza taka – opatrzona numerem porządkowym 5 – jest jedną z 23 Mszy wotywnych zamieszczonych w *Mszale rzymskim dla diecezji polskich*, a drugą z czterech dedykowanych Jezusowi Chrystusowi¹⁴), kolektę z „Mszy Wigilijnej uroczystości Objawienia Pańskiego”¹⁵, kolektę ze „Wspomnienia świętych

---

czterema, jak w *MRP*) propozycjami formularzy (zob. 1032–1044, nr 25–33) Mszy sprawowanych w intencji nie we wszystkich przypadkach zbieżnych z tymi, jakie proponuje *MRP*. Nowe formularze przewiduje się w *MR* na następujące okoliczności: „Initio anni civilis” (1032–1033, nr 25), „Pro humano labore sanctificando” (1033–1035, nr 26: z możliwością wyboru pomiędzy wersją A i B tekstów euchologii mniejszej), „In agris conserendis” (1035–1037, nr 27: z możliwością wyboru pomiędzy wersją A i B tekstów euchologii mniejszej), „Post collectos fructus terrae” (1037–1038, nr 28), „Pro profugis et exsulibus” (1042–1043, nr 32), „Tempore famis vel pro fame laborantibus” (1043–1044, nr 33: z możliwością wyboru pomiędzy wersją A i B tekstów euchologii mniejszej). Oprócz wyżej wymienionych, mamy do czynienia w *MR* jeszcze z formularzami, które były obecne już w poprzedniej wersji mszału: „Pro populorum progressionem” (1038–1039, nr 29), „Pro pace et iustitia servanda” (1039–1040, nr 30: z możliwością wyboru pomiędzy wersją A i B tekstów euchologii mniejszej), „Tempore belli vel eversionis” (1041–1042, nr 31). Z tych formularzy, które proponuje *MRP*, pominięty jest w *MR* formularz „Mszy o pojednaniu” (*MRP* 150”, nr 32).

¹⁴ Inne Msze wotywnie dedykowane Jezusowi Chrystusowi, oprócz tej, w której zastosowany jest termin *patria*, to: „Msza o Jezusie Chrystusie Najwyższym i wiecznym Kapłanie” (183”–184”, nr 4), „Msza o Najdroższej Krwi Jezusa Chrystusa” (185”–186”, nr 6), „Msza o Najświętszym Sercu Pana Jezusa” (186”–187”, nr 7). Te Msze dedykowane Jezusowi Chrystusowi poprzedzone są „Mszą o Najświętszej Trójcy” (182”, nr 1) i „Mszą o Krzyżu Świętym” (182”, nr 2). Po wymienionych czterech Mszach o Jezusie Chrystusie następują jeszcze trzy „Msze o Duchu Świętym” (188”, nr 8; 189”–190”, nr 9; 190”–191”, nr 10) oraz cztery Maryjne („Msza o Najświętszej Maryi Pannie” [191”, nr 11]; „Msza o Najświętszej Maryi Pannie Matce Kościoła” [191”, nr 12]; „Msza o Najświętszym Imieniu Maryi” [191”, nr 13]; „Msza o Najświętszej Maryi Pannie pod wezwaniem Uzdrawienie Chorych” [192”, nr 14]). W dalszej kolejności następuje „Msza o Świętych Aniołach” (193”, nr 15), „Msza o Świętym Józefie” (194”–195”, nr 16) i pięć Mszy o Świętych Apostołach („Msza o wszystkich Świętych Apostołach” [195”–196”, nr 17]; „Msza o Świętych Apostołach Piotrze i Pawle” [196”, nr 18]; „Msza o św. Piotrze Apostole” [196”–197”, nr 19]; „Msza o św. Pawle Apostole” [198”, nr 20]; „Msza o jednym Świętym Apostole” [199”, nr 21]). Msze wotywnie kończą formularze: „Mszy o Wszystkich Świętych” (200”–201”, nr 22) i Mszy o Miłosierdziu Bożym” (201”–202”, nr 23).

¹⁵ Mszy takiej nie ma w *MRP*. Przytaczamy ją za *MR* 137.

biskupów Tymoteusza i Tytusa”¹⁶, kolektę z repertuaru „Commune pastorum” w *Missale Romanum* (chodzi o drugą z proponowanych do wyboru kolekt „Pro papa”, z drugiego formularza Mszy „Pro papa vel pro episcopo”¹⁷), kolektę z „Mszy za uchodźców i wygnańców”¹⁸ oraz kolektę z „Mszy pogrzebowych” (chodzić będzie o drugą kolektę pierwszego z dwóch formularzy „Mszy pogrzebowej poza okresem wielkanocnym”)¹⁹.

1.1.1. Kolekta Mszy „Za ojczyznę lub miasto”

Deus, qui mirabili consilio universa disponis, suscipe benignus quas pro **patria nostra** tibi fundimus preces, ut sapientia moderatorum et honestate civium concordia et iustitia firmentur, atque fiat cum pace prosperitas perpetua^[1].

Boże łaskawy, który za pomocą mądrych postanowień rządysz światem, przyjmij modlitwy tych, którzy je do Ciebie zanoszą za **naszą ojczyznę**, aby dzięki mądrości rządzących i uczciwości obywateli nienaruszone pozostawały zgoda i sprawiedliwość, jak też by wraz z pokojem trwały był dobrobyt (szczęście)^[2].

[1] *MR* 1031.

[2] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Boże, Ty rządysz całym światem, przyjmij łaskawie prośby, które zanosimy za **naszą ojczyznę** (nasze miasto), niech dzięki mądrości rządzących i uczciwości obywateli panuje zgoda i sprawiedliwość, abyśmy żyli w pokoju i dobrobycie” (145”).

1.1.2. Kolekta Mszy wotywniej „O Najświętszym Imieniu Jezus”

Sanctissimum Iesu nomen venerantibus, nobis, Domine, concede propitius, ut, eius in hac vita dulcedine perfruentes, sempiterno gaudio in **patria** repleamur^[3].

Panie łaskawy, udziel nam czczącym Najświętsze Imię Jezus [tej łaski], abyśmy jako ci, co delektują się (jako kosztujący) w tym życiu Jego słodyczą, zostali napełnieni wieczną radością w **ojczyźnie**^[4].

[3] *MR* 1072.

¹⁶ Wspomnienie to obchodzone jest w liturgii 26 stycznia – jako obowiązkowe (zob. *MRP* 14²–15²; *MR* 642).

¹⁷ Kolekty tej nie ma w *MRP*. Przytaczamy ją za *MR* 859.

¹⁸ W *MRP* znajduje się ona na stronie 161”, w *MR* natomiast na 1042.

¹⁹ Ów pierwszy formularz znajduje się w *MRP* 204” i 205”, drugi natomiast w *MRP* 205” i 206”. Poza tym występuje w *MRP* jeszcze formularz „Mszy pogrzebowej w okresie wielkanocnym” (206” i 207”). Podane są też „Modlitwy do wyboru w Mszy pogrzebowej” (207” i 208”). Wersje łacińskie podanych tutaj analizie kolekt znajdują się w *MR* 1099–1103.

[4] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Wszchemogący Boże, oddajemy cześć Najświętszemu Imieniu Jezus, naszego Zbawiciela, spraw łaskawie, abyśmy w tym życiu kosztowali słodczy Jego przyjaźni i zostali napełnieni wieczną radością w **ojczyźnie niebieskiej**” (184”).

1.1.3. Kolekta Mszy wigilijnej uroczystości Objawienia Pańskiego

Corda nostra, quaesumus, Domine,
tuae maiestatis splendor illustret,
quo mundi huius tenebras transire
valemus, et perveniamus ad **patriam
claritatis aeternae**^[5].

Prosimy Cię, Panie, niech nasze serca
oświeci blask Twojego majestatu,
abyśmy byli w stanie przebić się przez
ciemność tego świata i dotrzeć do
ojczyzny wiecznej światłości.

[5] *MR* 137.

1.1.4. Kolekta wspomnienia świętych biskupów Tymoteusza i Tytusa

Deus, qui beatos Timotheum et Titum
apostolicis virtutibus decorasti, utriusque
intercessione concede, ut, iuste et
pie viventes in hoc saeculo, ad
caelestem mereamur patriam
pervenire^[6].

Boże, który świętych Tymoteusza
i Tytusa obdarzyłeś apostołskimi cno-
tami, spraw przez wstawiennictwo obu
[świętych], abyśmy żyjąc sprawiedliwie
i pobożnie w tym ziemskim (przemijają-
jącym) świecie, zasłużyli na dojście do
niebieskiej ojczyzny^[7].

[6] *MR* 642.

[7] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Boże, Ty obdarzyłeś apostołskimi cnotami świętych Tymoteusza i Tytusa, spraw przez ich zasługi, abyśmy sprawiedliwie i pobożnie żyjąc na tym świecie, mogli dojść do **niebieskiej ojczyzny**” (15”).

1.1.5. Kolekta „Mszy o papieżu”

Deus, qui beatum N. vicarium con-
stituisti Petri eique universae curam
Ecclesiae commisisti, gregem tuum
dilectum ipsius intercessione custodi,
ut fide integra perfectaue ad **patriam**
caritate procedat^[8].

Boże, który świętego N. uczyniłeś
następcą Piotra i jemu zleciłeś troskę
o Kościół powszechny, strzeż – za jego
wstawiennictwem – Twojej umiłowanej
owczarni, aby z nienaruszoną wiarą
i doskonałą miłością postępowała wciąż
naprzód (*procedat*) w wędrówce do
ojczyzny.

[8] *MR* 859.

1.1.6. Kolekta „Mszy za uchodźców i wygnańców”

Domine, cui nullus est alienus, nemo ab opitulatione longinquus, profugos et exsules, segregatos homines puerosque dispersos propitius intuere, ut illis reditus in **patriam**, nobis erga egenum et advenam a te benignitas tribuatur^[9].

Panie łaskawy, dla którego nikt nie jest obcy, [który] nikogo nie pozbawiasz pomocy, wejrzyj na uchodźców i wygnańców, na ludzi oddzielonych od siebie oraz na rozproszone dzieci [i] spraw, aby im zostało przywrócone prawo powrotu do **ojczyzny**, nam zaś życzliwość wobec biednego i przybysza^[10].

^[9] MR 1042.

^[10] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Wszchemogący Boże, dla Ciebie nikt nie jest obcy i nikogo nie pozbawiasz swojej pomocy, wejrzyj łaskawie na uchodźców i wygnańców, na rodziny rozdzielone i na rozproszone dzieci, pozwól im powrócić do **ojczyzny**, a nam daj serce czułe na potrzeby ubogich i przybyszów” (161”).

1.1.7. Kolekta Mszy pogrzebowej (poza okresem wielkanocnym)

Deus, cui proprium est misereri semper et parcere, te supplices exoramus pro famulo tuo N., quem (hodie) ad te migrare iussisti, ut, quia in te speravit et credidit, concedas eum ad **veram patriam** perduci, et gaudiis perfrui sempiternis^[11].

Boże, którego właściwością jest nieustanne litowanie się i chronienie przed zepsuciem (przebaczenie), pokornie Cię błagamy za Twojego sługę N., któremu (dzisiaj) kazaleś przesiedlić się do Ciebie, spraw, aby ten co Tobie wierzył i ufał, osiągnął **prawdziwą ojczyznę**, i cieszył się bez końca wieczną radością^[12].

^[11] MR 1099.

^[12] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Boże, Ty zawsze litujesz się i przebaczasz, pokornie Cię błagamy za Twojego sługę N., któremu (dzisiaj) kazaleś odejść z tego świata; ponieważ na ziemi Tobie wierzył i ufał, wprowadź go do **prawdziwej ojczyzny** i daj mu szczęście bez końca” (204”).

1.2. Termin „ojczyzna” w prefacji o Najświętszej Maryi Pannie

Termin „ojczyzna” (*patria*) zastosowany jest również w prefacji formularza o Najświętszej Maryi Pannie Matce Kościoła (*De beata Maria Ecclesiae Matre*) przynależnego w *Missale Romanum* 2015 do repertuaru mszy wotywnych *De beata Maria Virgine* (nr 10B).

[...] Ad gloriam autem evecta caelorum, Ecclesiam peregrinatem materno prosequitur amore eiusque gressus ad **patriam** tuetur benigna, donec dies Domini gloriosus adventus^[13].

^[13] MR 1081.

^[14] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Wyniesiona do niebieskiej chwały otacza macierzyńską miłością Kościół pielgrzymujący i wspiera go w dążeniu do wiecznej **ojczyzny**, aż nadejdzie pełen blasku dzień Pański” (74*).

[...] Wyniesiona zaś do chwały niebios towarzyszy pielgrzymującemu Kościołowi z macierzyńską miłością i – łaskawa – wspiera go w dążeniu do **ojczyzny**, aż nadejdzie pełen blasku dzień Pański^[14].

W przypadku tej prefacji mamy do czynienia z kompozycją stosunkowo nową²⁰, jako że przygotowaną na ogłoszony 9 maja 1973 roku przez papieża Pawła VI Rok Święty zwany kanonicznie Jubileuszem, obchodzonym od 24.12.1974 do 24.12.1975 roku²¹. Prefacja ta włączona została następnie do drugiego typicznego wydania Mszału rzymskiego (1975). Cuthbert Johnson i Anthony Ward za inspirujące źródła powyższej prefacji uważają stosowne fragmenty konstytucji o Kościele *Lumen gentium* (nr 53, 59, 65 i 68), a także następujące urywki tekstów biblijnych: Łk 1,26–35; 24,49; J 1,14; 19,25–27; Dz 1,14; Ef 2,4–6; 1 J 4,10; Hbr 11,13–14²².

1.3. Termin „ojczyzna” w modlitwach po Komunii Mszału Pawła VI

Termin „ojczyzna” (*patria*) stosuje Kościół dwa razy podczas Mszy św. również w modlitwie po Komunii. Pierwszy raz przywołuje go we Mszy św. wigilijnej uroczystości Wniebowstąpienia Pańskiego²³, a drugi raz w uroczystości Wszystkich Świętych (1 listopada).

²⁰ Zob. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, „Ordo anni sancti”, 383.

²¹ Zob. Paweł VI, „Przemówienie”, 1–2.

²² Por. Martínez Garcia, „*Venerantes Virginem Mariam*”, 524–525.

²³ W *MRP* takiej Mszy nie ma. Jest natomiast w *MR* i stamtąd ją cytujemy. Fakt wniebowstąpienia Pańskiego miał miejsce – według przekazu nowotestamentalnego – czterdziestego dnia po Zmartwychwstaniu Pańskim. Dzień taki wypada zawsze w czwartek szóstego tygodnia okresu wielkanocnego. Do niedawna w tym właśnie dniu było to wydarzenie obchodzone liturgicznie w Polsce. Począwszy jednak od 4 marca 2003 roku uroczystość ta – zgodnie z dekretem watykańskiej Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów dotyczącym świąt zniesionych w Polsce – obchodzona jest w VII Niedzielę Wielkanocną. Pierwszy raz taki obchód w VII Niedzielę Wielkanocną miał w Polsce miejsce w 2004 roku

1.3.1. W modlitwie po Komunii Mszy Wigilijnej
w uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego

Quae ex altari tuo, Domine, dona percipimus, accendant in cordibus nostris **caelestis patriae** desiderium, et quo praecursor pro nobis introivit Salvator, faciant nos, eius vestigia sectantes, contendere^[15].

^[15] *MR* 349.

Panie, niech dary, które przyjmujemy z Twojego ołtarza, rozpalą w naszych sercach pragnienie [dojścia do] **niebieskiej ojczyzny**, wszystko zaś, co w nasze życie wniósł Zbawiciel, jako Prekursor [życia w ojczyźnie], niech sprawi, że będziemy do niej wytrwale zmierzali.

1.3.2. W modlitwie po Komunii uroczystości Wszystkich Świętych (1 XI)

Mirabilem te, Deus, et unum Sanctum in omnibus Sanctis tuis adorantes, tuam gratiam imploramus, qua, sanctificationem in tui amoris plenitudine consummantes, ex n omnibich Wiernych Zmarłych (2 XI) ana czerwca 2001 roku. hac mensa peregrinantium ad **caelestis patriae** convivium transeamus^[16].

^[16] *MR* 787.

^[17] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Boże, tylko Ty jesteś święty i Ciebie wielbimy jako jedyne źródło świętości wszystkich zbawionych, spraw, abyśmy z pomocą Twojej łaski osiągnęli pełnię miłości i od Uczty eucharystycznej, która nas podtrzymuje w ziemskiej pielgrzymce, mogli przejść na ucztę w **niebieskiej ojczyźnie**” (267’).

Boże, [my] czczący Ciebie podziwiania godnego i jedynie Świętego we wszystkich Twoich świętych, upraszamy [tę] Twoją łaskę, dzięki której, zasmakowawszy [już] uświęcenia, [które ma swe źródło] w doskonałej miłości Twojej, od tego ołtarza przejdziemy na ucztę **niebieskiej ojczyzny**^[17].

(„Na wniosek Jego Eminencji Józefa Kardynała Glempa, Arcybiskupa Warszawskiego, Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, z dnia 22 sierpnia 2001 roku, a na mocy uprawnień przyznanych tej Kongregacji przez Ojca Świętego Jana Pawła II, biorąc pod uwagę powyższe, bardzo chętnie udzielamy pozwolenia, aby obchodzenie Uroczystości Wniebowstąpienia Pańskiego było przypisane do następującej po nim siódmej niedzieli Wielkanocy” (Dekret, Prot. 1784/01/L).

1.4. Termin „ojczyzna” w formułach uroczystego błogosławieństwa, przewidzianego w *Ordo Missae* Mszału Pawła VI

1.4.1. W trzecim tropie formuły nr 6 uroczystego błogosławieństwa

„w okresie wielkanocnym”²⁴

Et cui resurrexistis in baptisate iam credendo, adiungi mereamini in patria caelesti nunc recte vivendo^[18].	I jak wierząc zmartwychwstałiście już we chrzcie, [tak] niech będzie wam dodane [i to], żebyście przez dobre życie zasłużyli na wejście do ojczyzny niebieskiej^[19].

[18] *MR* 535.

[19] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Przez chrzest zmartwychwstałiście razem z Chrystusem, niech On sprawi, abyście przez dobre życie zasłużyli na połączenie się z Nim w **ojczyźnie niebieskiej**” (384*).

1.4.2. W trzecim tropie formuły nr 16 uroczystego błogosławieństwa

„Mszy o świętych Apostołach Piotrze i Pawle”²⁵

Ut Petrus clave, Paulus verbo, ope intercessionis uterque in illam pa- triam nos certent inducere, ad quam meruerunt illi, alter cruce, alter gladio, feliciter pervenire^[20].	Niech władza powierzona świętemu Piotrowi i słowa głoszone przez świę- tego Pawła za ich wstawiennictwem pomogą wam dojść do tej ojczyzny, do której Apostołowie weszli przez męczeństwo^[21].

[20] *MR* 539.

[21] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Niech władza powierzona świętemu Piotrowi i słowa głoszone przez świętego Pawła za ich wstawiennictwem pomogą wam dojść do tej ojczyzny, do której Apostołowie weszli przez męczeństwo” (389*).

²⁴ W *MRP* ten trop występuje pod nr 7 (384*).

²⁵ W *MRP* ten trop występuje pod nr 17 (389*).

1.4.3. W trzecim tropie formuły nr 17 uroczystego błogosławieństwa

„Mszy o Apostołach”²⁶

Ut eorum [beatorum Apostolorum N. et N.] intercessione ad aeternae patriae hereditatem pervenire possitis, per quorum doctrinam fidei firmitatem possidetis^[22].	Abyście wsparci wstawiennictwem tych [świętych Apostołów N. i N.], którzy przekazali wam wiarę, odziedziczyli wieczną ojczyznę^[23].

^[22] MR 540.^[23] W MRP tłumaczenie brzmi następująco: „Święci Apostołowie, którzy przekazali wam wiarę, niech wam pomogą dojść do **wiecznej ojczyzny**” (389*).

1.4.4. W trzecim tropie formuły nr 18 uroczystego błogosławieństwa

„Mszy o wszystkich Świętych”²⁷

Quatenus cum iis omnibus valeatis illius patriae vos gaudia possidere, in qua filios suos supernis coniungi civibus in pace perpetua sancta laetatur Ecclesia^[24].	Obyście mogli z nimi wszystkimi [świętymi] posiadać radości tej ojczyzny, [bo] Święty Kościół cieszy się, kiedy jego dzieci przyłączane zostają w pokoju wiecznym do jej [ojczyzny] mieszkańców^[25].

^[24] MR 540.^[25] W MRP tłumaczenie brzmi następująco: „Niech Bóg sprawi, abyście ze wszystkimi Świętymi radowali się w tej ojczyźnie, którą przygotował dla dzieci Kościoła” (392*).

1.5. Termin „ojczyzna” w antyfonach na wejście Mszy za zmarłych

Studiowany termin „ojczyzna” (*patria*) występuje w antyfonie na wejście, dwukrotnie zastosowanej w wersji jednakowo brzmiącej:

1. w drugiej „Mszy pogrzebowej poza okresem wielkanocnym”;
2. w „Mszy w różne wspomnienia zmarłych” (nr 10: „Msza za jednego zmarłego”):

²⁶ W MRP ten trop występuje pod nr 18 (389*).²⁷ W MRP ten trop występuje pod nr 24 (392*).

Aperiat ei Dominus paradisi ianuam, ut ad illam **patriam** revertatur, ubi mors non est, ubi aeternum gaudium perseverat^[26]. Niech Pan mu otworzy bramę raju, aby wrócił do tej **ojczyzny**, gdzie nie ma śmierci, lecz panuje wieczna radość^[27].

^[26] *MR* 1100 i 1112.

^[27] W *MRP* tłumaczenie brzmi następująco: „Otwórz mu, Panie, bramy raju, aby wrócił do tej **ojczyzny**, w której nie ma śmierci, lecz panuje wieczna radość” (205” i 214”).

2. Idea ojczyzny w analizowanych tekstach

Już samo pobieżne spojrzenie na studiowane teksty pozwala się zorientować, że Mszał Pawła VI posługuje się pojęciem „ojczyzna” (łac. *patria*). Z przedstawionego powyżej repertuaru tekstów wynika, że pojęcie to występuje *explicite* w siedmiu kolektach, w jednej prefacji, w dwóch modlitwach po Komunii, w czterech formułach uroczystego błogosławieństwa, zaproponowanych w *Ordo Missae* na różne okoliczności eucharystycznych zgromadzeń, jak też w jednej – choć dwukrotnie w takim samym brzmieniu zastosowanej – antyfonie na wejście. W sumie więc w Mszale Pawła VI wzmiankuje się ojczyznę szesnaście razy (traktuje o niej piętnaście różnych tekstów).

Analiza treści omawianych tekstów podsuwa spostrzeżenie, że jest w nich obecna i bije z nich idea ojczyzny niebieskiej (por. 1.1.4; 1.3.1; 1.3.2; 1.4.1)²⁸ oraz ojczyzny ziemskiej (por. 1.1). Ciekawym spostrzeżeniem, do jakiego prowadzi dłuższe i dogłębniejsze studium podjętych do analizy tekstów jest to, że obie te ojczyzny nie wykluczają się nawzajem, nie wymuszają na uczestnikach liturgii antagonistycznego spoglądania na jedną bądź na drugą, lecz zarysowują przed nimi pewną sekwencję urzeczywistniania się obu tych ojczyzn w ludzkim życiu.

2.1. Idea ojczyzny niebieskiej

Ojczyzna niebieska dookreślana jest w studiowanych tekstach jako „prawdziwa” (por. 1.1.7) lub „wieczna” (por. 1.4.3). W związku z tym przedstawiana jest jako ostateczny punkt odniesienia wierzących, którzy w swym ziemskim życiu muszą się zmagać z ciemnościami

²⁸ Stosujemy numerację odwołującą się do pierwszej części niniejszego artykułu.

tego świata, wręcz nawet przebijać się przez te ciemności (zob. 1.1.3), by nie dać się wytrącić z drogi prowadzącej do celu ziemskiego pielgrzymowania (zob. 1.1.4), a więc do ojczyzny prawdziwej, walcząc ze wszystkim, co by ich – jako członków Chrystusowego Kościoła – chciało niejako utożsamiać z tym ziemskim światem i do tego świata zawęzić ich pragnienia, dążenia oraz sens ich doczesnego życia.

Wzięte pod rozważenie teksty synchronizują nas więc na pierwszym miejscu z biblijną koncepcją „ojczyzny”, na którą w sposób skondensowany zwrócił uwagę św. Paweł, gdy wierzącym w Chrystusa przypomniał, że „nasza ojczyzna jest w niebie” (Flp 3,20). Nasuwają się w tym miejscu jeszcze inne wypowiedzi Apostoła Narodów, te mianowicie o „górnym Jeruzalem”, utożsamianym przez niego z „naszą matką” (Ga 4,26), z którą – jak z każdą kochającą swe dzieci matką – kojarzyć należy wszystko, co gwarantuje istnienie oraz prawdziwe i trwałe szczęście. Zapewne z tego powodu jest owo Jeruzalem górne wyraźnie przeciwstawiane przez autora Listu do Galatów ziemskiemu Jeruzalem²⁹. W życiu więc chrześcijan chodzić ma o górne Jeruzalem, do którego przez łaskę chrztu są powoływani (por. Ef 2,6.19; Hbr 12,22) i do którego pielgrzymują tak, jak tego przykład odnajdują już w starotestamentalnych patriarchach oraz w niezmiernych zastępach świętych, wynoszonych przez Kościół na ołtarze, a w studiowanych tekstach wzywanych na interweniujących u Boga pośredników (por. 1.1.4; 1.1.5). Chodzić ma więc na pierwszym miejscu o to, by wierzący w Chrystusa, dzieląc w swej ziemskiej wędrówce los z różnym od siebie środowiskiem społeczno-politycznym, zachowywali obyczaje własnej ojczyzny, tej mianowicie, która jest w niebie, której wszyscy ochrzczeni czują się w życiu ziemskim jakby przedstawicielami³⁰.

2.2. Idea ojczyzny ziemskiej

W uzupełnieniu do tego, co powiedziane zostało wyżej, wśród studiowanych tekstów mszalnych odnajdujemy też takie, które koncentrują uwagę uczestników Eucharystii na ojczyźnie ziemskiej i za taką

²⁹ Por. Szymanek, *List do Galatów*, 103.

³⁰ Por. Romaniuk, „Komentarz do Listu do Filipian”, 30.

ojczyznę każą kierować modlitwy do Boga. Przykładem na to jest między innymi kolekta Mszy sprawowanej „Za ojczyznę lub miasto” („Pro patria vel civitate”). Przynależy ona do korpusu tekstów eucharystycznych, zebranych w drugiej części większego działu mszalnego, zatytułowanego „Msze i modlitwy w różnych potrzebach”³¹ (w *Missale Romanum*: „Missae et orationes pro variis necessitatibus vel ad diversa”³²). W tytule modlitwy, o której mówimy, nie ma co prawda dopowiedzenia, jakoby chodziło o „ojczyznę ziemską”, niemniej sam fakt modlitewnej interwencji Kościoła u Boga w intencji ojczyzny, stanowi dowód na to, że chodzi o ojczyznę jak najbardziej ziemską, a więc o społeczno-strukturalną rzeczywistość, która – jak wszystkie inne ziemskie rzeczywistości – odczuwa zapotrzebowanie na nadprzyrodzone wsparcie. Na taką ziemską ojczyznę wskazuje też sama treść modlitwy oraz występujący w niej zaimiek dzierżawczy „nasz” (przyjmij modlitwy: „[...] za naszą ojczyznę” bądź „[...] za nasze miasto”). Posłużenie się takim zaimkiem w tekście kolekty świadczy o posiadanej przez członków modlącego się Kościoła świadomości, iż przynależą oni do – odrębnej pod wieloma względami od innych – społeczności narodowej, osiadłej od pokoleń na konkretnym, wyraźnie określonym terytorium, utożsamianym z ziemią ojców³³, ze środowiskiem urodzenia, wychowania, spędzenia znacznej części swego życia, czyli z krajem zamieszkania³⁴. Na to, że chodzi faktycznie o ziemską ojczyznę, wskazuje też obecny w tytule kolekty spójnik rozdzielczy „lub” (łac. *vel: pro patria vel civitate*), umożliwiający zgromadzeniu liturgicznemu dopasowanie modlitwy do ojczyzny dużej, ogólnonarodowej (*patria*) albo małej, lokalnej (*civitas*).

W przekonaniu, że chodzi o ojczyznę ziemską (dużą lub małą), utwierdza również wzmianka w kolekcie „Za ojczyznę lub miasto” o rządzących, którzy powinni odznaczać się mądrością, jak też o obywatelach, których naturalną cechą powinna być uczciwość. Złożenie razem jednej cechy (mądrości rządzących) z drugą (z uczciwością obywateli) daje gwarancję życia w dużej (*patria*) lub małej (*civitas*)

³¹ Zob. *MRP* 111”–202”.

³² Zob. *MR* 991–1061.

³³ Por. Léon-Dufour, „Ojczyzna”, 451.

³⁴ Por. Petrozolin-Skowrońska, „Ojczyzna”, 615.

ojczyźnie ziemskiej w zgodzie, sprawiedliwości i szczęściu, jeżeli tylko codzienne życie toczy się w pokoju. Tego faktu świadome jest zgromadzenie liturgiczne, dlatego wyprasza u Boga dary, bez których oba podstawowe komponenty społeczne ojczyzny – obywatele i rządzący – nie mogliby sprostać temu, czego Bóg jako mądry Rządca całego świata (zob. 1.1.1) oczekuje i czego spodziewa się po jego mieszkańcach.

O ziemskiej ojczyźnie traktują też inne jeszcze ze studiowanych przez nas teksty mszalne. Jednoznaczna jest w tym względzie kolekta formularza „Mszy za uchodźców i wygnańców”, której przedmiotem prośby kierowanej do Boga jest to, aby wobec uchodźców, wygnańców, ludzi oddzielonych od siebie (takimi są porzrzućani po różnych krajach członkowie rodzin) i rozproszonych po świecie dzieci Bożych, szanowane było prawo do powrotu do ich ojczyzn (*reditus in patriam*), a więc do miejsc ich pochodzenia, urodzenia i dotychczasowego życia, zdobytych tam doświadczeń i odczuwanych do nich sentymentów³⁵. Prawo takie powinno być respektowane bezwarunkowo, albowiem wyrasta ono z miłości do ojczyzny, ku której się wciąż zmierza, wydeptując ścieżki miłości wobec ojczyzny ziemskiej, jako że – parafrazując Pierwszy List św. Jana – nie można miłować tego, czego się jeszcze nie widzi, nie miłując tego, co się widzi (zob. 1 J 4,20). Siła takiej miłości mierzy się nieskazitelnością wiary w to, że jest ona możliwa. Miłość ta zatem powinna być nie tylko silna, ale też nieustannie umacniana, pogłębiana, czyli – zgodnie z określeniem kolekty „Mszy o papieżu” – urastająca do miary doskonałości (zob. 1.1.5).

Jak widać, analizowane teksty modlitewne traktują o ziemskiej ojczyźnie wierzących paralelnie do tekstów nowotestamentalnych, poruszających kwestię odnoszącą się do ziemskiej ojczyzny Jezusa. Według Ewangelii Marka Jezus miał swoją ojczyznę (*patriis*: Mk 6,1). Było nią Jego „rodzinne miasto” (por. Mt 13,54; Łk 4,23) – Nazaret, w którym się co prawda nie urodził, ale się wychował, a poza tym stamtąd pochodzili Jego przodkowie i krewni (por. znaczenie *patriis* w Kpł 25,10 LXX)³⁶. Na tej podstawie, sam Jezus czujący się Naza-

³⁵ Por. Petrozolin-Skowrońska, „Ojczyzna”, 615.

³⁶ Por. Malina, *Ewangelia według św. Marka*, 361.

rejczykiem i tak przez wielu nazywany (por. Mk 1,24; 10,47; 14,67; 16,6), czynił wyrzuty swoim rodakom, kiedy stało się jasne, że nie byli w stanie przedrzeć się przez zasłonę zwyczajności Jego pochodzenia i otworzyć serc na niezwykłość Jego działalności, zbawczej misji i nauczania, że nawet nie pragnęli poznać prawdy o Nim, lecz ironicznie nie dowierzali Temu, którego – jak im się wydawało – dobrze znali jako współziomka³⁷. W gruncie rzeczy odrzucali Jego osobę, bo „powątpiewali o Nim” (Mk 6,3), a nawet gorszyli się przez Niego³⁸. A Jezus mówił im, poświadczając swą świadomość przynależności do ojczyzny: „tylko w swojej ojczyźnie, [...] w swoim domu może być prorok tak lekceważony” (Mk 6,4). Słowa te świadczą o tym, że rozmówców swych traktował Jezus wyraźnie jako ziomków i współczłonków tej samej ojczyzny (por. Mt 13,57; Łk 4,24; J 4,44).

3. Teologia ojczyzny w analizowanych tekstach

Zgodnie z tym, co zasugerowane zostało w treści dotychczasowego opracowania, w studiowanych tekstach mszalnych odróżnia się ojczyznę niebieską od ziemskiej, a czyni się to w duchu zgodnym z treścią biblijnego wykładu i w klimacie starej oraz nowej Tradycji Kościoła. Biblia faktycznie, a za nią Tradycja uczą, iż ci, którzy przez wiarę otwierają się na Chrystusa i przyjmują chrzest, stają się „współobywatelami świętych i domownikami Boga” (Ef 2,19), na ziemi zaś tylko przebywają (por. Łk 24,18), jako że zmierzają do ojczyzny, która jest w niebie (por. Flp 3,20). W duchu takiego apostołskiego nauczania połowy (w przypadku listów do Efezjan i Filipian³⁹) lub końca pierwszego wieku (w przypadku Ewangelii wg św. Łukasza⁴⁰) charakteryzował chrześcijan u schyłku II wieku anonimowy autor „Listu do Diogneta”, który tak o nich pisał: „Mieszkają każdy we własnej ojczyźnie, lecz niby obcy przybysze. Podejmują wszystkie obowiązki jak obywatele i znoszą wszystkie ciężary jak cudzoziemcy.

³⁷ Por. Malina, *Ewangelia według św. Marka*, 363.

³⁸ Zob. Malina, *Ewangelia według św. Marka*, 364.

³⁹ Zob. Romaniuk – Jankowski – Stachowiak, *Komentarz praktyczny*, 247, 280.

⁴⁰ Zob. Mickiewicz, *Ewangelia według świętego Łukasza*, 74.

Każda ziemia obca jest im ojczyzną i każda ojczyzna ziemią obcą” (5,5)⁴¹.

Nauka ta, wykrystalizowana u zarania chrześcijaństwa przenika całe jego dzieje i znajduje odbicie we współczesnym nauczaniu Kościoła, zawartym m.in. w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, gdzie przypomniane zostaje, iż niezależnie od faktu, że „czwarte przykazanie jest [...] skierowane do dzieci [...], dotyczy [...] związków pokrewieństwa z innymi członkami rodziny, domaga się czci, miłości i wdzięczności do [...] starszych, [to] obejmuje [też] obowiązki [...] obywateli względem ojczyzny oraz tych, którzy nią rządzą i kierują” (nr 2199). Chociaż więc chrześcijanie identyfikują się z ziemskimi ojczyznami i mają wobec nich – jako ich obywatele – określone obowiązki, to jednak – dopóki żyją na tym świecie – są pielgrzymami zmierzającymi do ojczyzny niebieskiej.

3.1. Ojczyzną prawdziwą chrześcijan jest wieczne niebo

Wyartykułowana w powyższym zdaniu logika o pielgrzymowaniu chrześcijan do ojczyzny w niebie przebija wyraźnie z analizowanych i omawianych przez nas w tym opracowaniu tekstów modlitewnych. Teksty te używają wręcz na określenie nieba synonimicznego zwrotu „ojczyzna niebieska” (zob. 1.1.4; 1.3.1; 1.3.2; 1.4.1), doprecyzowując ją też jako „wieczna” (zob. 1.4.3) albo „prawdziwa” (zob. 1.1.7). Wszystkie te wyrażenia chcą niewątpliwie wskazać na to, co według zbawczego zamysłu Boga dokonało się w dziejach ludzkości za sprawą Chrystusa – Jego przyjścia na świat, pobytu na ziemi i odejścia z tego świata do Ojca⁴². Powyższe trzy atrybuty pozaziemskiej ojczyzny – niebieska, wieczna, prawdziwa – sytuują nas chrześcijan w kontekście historiozbawczym, ogarniającym historię, teraźniejszość i eschatologię. W relacji do historii chcą nam analizowane teksty powiedzieć, że dzięki Chrystusowi i Jego zbawczemu dziełu mamy przystęp do *ojczyzny prawdziwej*, a więc takiej, której typem i figurą była ojczyzna przyobiecana Abrahamowi, a później wybranemu przez Boga narodowi izraelskiemu, ukonstytuowanemu w lud

⁴¹ Zob. „List do Diogneta”, 342.

⁴² Zob. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, 69.

i cudownie przeprowadzonemu z Egiptu do świętej ziemi Kanaan⁴³. Dziedzicząc przez pośrednictwo Chrystusa i wiarę w Niego cały zasób duchowych dóbr po starotestamentalnych przodkach, jesteśmy już teraz, a więc w terażniejszości, spadkobiercami tej ojcowizny, którą Jezus – Jednorodzony Syn Ojca – przyniósł ludzkości, gdy Bóg w swym zrządzeniu uznał, że nadeszła pełnia czasu (por. Ga 4,4). Liturgia nadaje tej ojcowiznie miano *ojczyzny wiecznej*. Drzwi do niej otwierają nam sprawowane w Kościele i przez Kościół sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego. Przez te sakramenty Kościół–Matka, podobnie jak Maryja Jezusa, rodzi nas chrześcijan do życia wiecznego i od tych narodzin jesteśmy już, choć żyjemy wciąż jeszcze na ziemi, pełnoprawnymi członkami nowego ludu Bożego i dziećmi jednego Ojca – „jeżeli zaś [...] dziećmi, to i dziedzicami [...] Boga, a współdziedzicami Chrystusa” (Rz 8,17), którego odejście do nieba po zbawczej śmierci i zmartwychwstaniu ukierunkowało pojęcie ojczyzny – czyli odziedziczonej za pośrednictwem Chrystusa Bożej ojcowizny – na wieczność, a więc zwróciło ją ku eschatologii⁴⁴. Od *ojczyzny niebieskiej*, którą najczęściej wymieniają studiowane teksty mszalne, dzieli nas czas naznaczony wymiarem eschatologicznym. Choć bowiem rzeczywistości nieba nie podlegają czasowi, to jednak ku niebu prowadzi droga, która odpowiada precyzyjnie naszemu życiu ziemskiemu i kiedyś osiągnie swój kres. Kres ten zbiegnie się z paruzją, czyli z powtórным przyjściem chwalebego Chrystusa na ziemię, które jeden z analizowanych tekstów kojarzy z „pełnym blasku dniem Pańskim” (1.2.1). Póki co, ojczyzna niebieska stoi otworem przed całą ludzkością. Każdy więc człowiek, niezależnie od tego, jaką ojczyznę ziemską zamieszkuje, pragnąc dojść z rozpalonym sercem (zob. 1.3.1) do miejsca, które nam odszedł przygotowywać w niebie Chrystus, powinien wierzyć w Boga i czynić wszystko, co nam zaleca w ziemskim życiu Jezus, aby – gdy przyjdzie powtórnie – „zastał nas przygotowanych na swoje przyjście”⁴⁵. O tym, że powtórnie przyjdzie, zapewnił nas sam osobiście, bo nam przyrzekł, że zabierze nas do siebie, abyśmy i my byli tam, gdzie On

⁴³ Por. Grelot, „Ojczyzna”, 628.

⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, 68–69.

⁴⁵ Hymn Nieszporów Adwentu, 140.

już jest – w domu Ojca, w którym mieszkań jest wiele (por. J 14,1–3). „Ojczyzna [więc] niebieska wiąże się istotnie z Bogiem jako Ojcem każdego człowieka i stąd jest ojczyzną w sensie absolutnym”⁴⁶.

3.2. Jezus prekursorem życia w prawdziwej i wiecznej ojczyźnie niebieskiej

Studiowane teksty posługują się kilkakrotnie prostym, czyli nieopatrzonym w żadną przydawkę (atrybut) pojęciem „ojczyzna” (por. 1.1.2; 1.1.5; 1.2.1). Choć takie zjawisko ma miejsce, to jednak najbliższy kontekst owego pojęcia pozwala zrozumieć, że we wzmiankowanych tekstach chodzi o ojczyznę utożsamiającą się z niebem. Za prekursora życia w takiej niebieskiej ojczyźnie zostaje nam ukazany Zbawiciel. Fakt ten nie wzbudza szczególnego zdziwienia, albowiem Jednorodzony Syn Ojca posłany został na ziemię po to, aby nas wszystkich zbawić, to znaczy wyciągnąć nas z opresji grzechu, zła i śmierci wiecznej, uratować, uchronić przed potępieniem wiecznym i udzielić pełni życia we wspólnocie z Bogiem, w Bogu i przez Boga w niebie – takie bowiem jest znaczenie słowa „zbawić”⁴⁷. Prekursorem (łac. *praecursor*) natomiast według opracowań leksykalnych jest ktoś, kto nas wyprzedza w biegu (łac. *cursor*) do celu (np. w biegu życia), kto jest poprzednikiem, zwiastunem⁴⁸. Nie eliminuje on jednak nikogo z tych, których wyprzedza, lecz im coś obwieszcza, niejako coś zwiastuje i za sobą pociąga.

Zmartwychwstanie Chrystusa jako pierwszego „spośród tych, co pomarli” (1 Kor 15,20) i Jego wyprzedzające nas wszystkich przejście z tego świata do nieba „otwarło [jak to zaznaczyliśmy wyżej] pojęcie ojczyzny na eschatologię i wieczność, ale [...] nie [ujęło] niczego [z] jego treści doczesnej. Wiemy z doświadczenia, chociażby na podstawie polskich dziejów, na ile inspiracja wiecznej ojczyzny zrodziła gotowość służenia ojczyźnie doczesnej, wyzwalała w obywatelach gotowość do wszelakich poświęceń dla niej – poświęceń niejednokrotnie heroiczych. Święci, których Kościół wyniósł na

⁴⁶ Bartnik, „Ojczyzna”, kol. 460.

⁴⁷ Por. Wójcik, „Zbawienie”, kol. 1299.

⁴⁸ Por. *Słownik wyrazów obcych*, 525.

ołtarze w ciągu dziejów, a zwłaszcza w ostatnich stuleciach, świadczą o tym w sposób szczególnie wymowny. Ojczyzna jako ojcowizna jest z Boga, ale równocześnie jest w jakimś znaczeniu również ze świata. Chrystus przyszedł na świat, ażeby potwierdzić odwieczne prawa Ojca, Stwórcy. Równocześnie jednak dał początek zupełnie nowej kulturze. [Rozumiejąc, iż pojęcie «kultura»] znaczy [tyle, co] uprawa, [zdajemy sobie sprawę z tego, że] Chrystus swoim nauczaniem, swoim życiem, śmiercią i zmartwychwstaniem «uprawił» niejako na nowo ten świat stworzony przez Ojca. Ludzie sami stali się «uprawną rolą Bożą», jak pisze św. Paweł (por. 1 Kor 3,9). [Od czasów] więc [pobytu Chrystusa na ziemi] ta Boża ojcowizna przyoblekła się w kształt «kultury chrześcijańskiej». Istnieje ona nie tylko w społeczeństwach i w narodach chrześcijańskich, ale w jakiejś mierze zaistniała [...] w całej kulturze ludzkości. W jakiejś mierze całą tę kulturę przetworzyła⁴⁹, „przeorała”, jak się orze pole. Właśnie to – zgodnie z treścią modlitwy po Komunii Mszy Wigilijnej uroczystości Wniebowstąpienia Pańskiego – „Zbawiciel wniósł w nasze życie” (1.3.1). To również nam, żyjącym we własnych (wielkich lub małych) ziemskich ojczyznach chrześcijanom, wyznacza szlak, po którym (prosimy o to w tej samej modlitwie po Komunii) mamy „wytrwale” kroczyć, by nie tylko deklamować ustami kapłana, lecz realnie (faktycznie, praktycznie) „zmierzać do niebieskiej ojczyzny” (1.3.1). Wytrwale zmierzać, to nic innego, jak trwać przy Chrystusie, wcielać Jego Ewangelię w życie, przekazywać ją młodemu pokoleniu naszej ojczyzny, dawać codziennym życiem o niej świadectwo – na wzór apostołów, którzy przez świadectwo w sensie dosłownym, a więc przez męczeństwo (bo ono właśnie etymologicznie jest w pierwszym rzędzie świadectwem⁵⁰) weszli do ojczyzny niebieskiej, co z przekonaniem potwierdza i o czym przekonuje nas trzeci trop (nr 16) uroczystego błogosławieństwa „Mszy o świętych Piotrze i Pawle”.

---

⁴⁹ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, 69–70.

⁵⁰ Etymologicznie pojęcie „świadectwo” wywodzi się z greckiego słowa *marturia*. Por. Popowski, *Wielki słownik*, 378.

3.3. Do prawdziwej i wiecznej ojczyzny niebieskiej prowadzi oparte na wierze i miłości życie w ojczyźnie ziemskiej

Wspomniane wyżej świadectwo mamy – na wzór męczenników – składać w naszych małych ojczyznach, czyli tam, gdzie na co dzień żyjemy, gdzie się kształcimy lub pracujemy, gdzie wykonujemy codzienne czynności, niezależnie od społecznych, politycznych, czy jeszcze innych opcji. Mamy to czynić również na wzór wielu współczesnych nam chrześcijan, którzy są w każdej chwili ziemskiego życia gotowi na świadectwo pieczętowane – jeżeli przyjdzie taka potrzeba – nawet męczeństwem, jak tego przykład dał nam zamordowany w 1984 roku ks. Jerzy Popiełuszko, bezkompromisowo zaangażowany w duszpasterstwo świata pracy, zarówno w okresie tworzenia się „Solidarności”, jak i później, podczas stanu wojennego w Polsce oraz po jego zniesieniu. Pomimo szykan ze strony czynników państwowych i esbeckich oraz pomówień i oszczerstw w środowiskach masowego przekazu, był wytrwałym rzecznikiem i obrońcą godności człowieka, praw ludzkich do wolności, sprawiedliwości, miłości i prawdy, a także heroldem Pawłowego i papieskiego nauczania, że „zło należy zwyciężać dobrem”. Prawdy te propagował od czasu ogłoszenia stanu wojennego podczas nabożeństw za Ojczyznę, urządzanych w kościele św. Stanisława Kostki na Żoliborzu w Warszawie we wszystkie ostatnie niedziele miesiąca. Władze komunistyczne represjonowały go. Był wielokrotnie przesłuchiwany, zatrzymywany, aresztowany i niesłusznie oskarżany o działania szkodzące interesom PRL, aż w końcu przez trzech funkcjonariuszy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Wydział do walki z Kościołem) uprowadzony i bestialsko zamordowany⁵¹.

Zwróćmy uwagę na to, jak dojrzałe świadectwo nienaruszonej wiary (zob. 1.1.5) w to, że nie w ojczyźnie ziemskiej, lecz w niebieskiej nie ma śmierci (zob. 1.5), że tylko ona daje gwarancję radości wiecznej (zob. 1.1.2; 1.1.7; 1.5: antyfona; por. 1.4.4), odnajdujemy w postawie tego młodego, 37-letniego kapłana, pełnego pokory i doskonałej miłości (zob. 1.1.5) do Boga i do ludzi odkupionych przez Chrystusa. Przez tyle lat składał doskonale świadectwo niezachwianej wiary w sens Chrystusowego powołania i posłania. My też mamy

---

⁵¹ Por. „Błogosławiony Jerzy Popiełuszko”.

składać świadectwo nienaruszonej wiary i dojrzałej miłości (zob. 1.1.5). Mamy to czynić niezależnie – albo wbrew – zróżnicowanym i jakże zakamufLOWANYM często próbom przedzierania się zła i jego sprawcy, szatana, do współczesnej kultury oraz do codziennego naszego życia – na różnych jego płaszczyznach.

Wbrew temu, co się niekiedy może wydawać, życie w naszych ziemskich (małych lub dużych) ojczyznach nie może być przez nas wierzących kojarzone z urządzeniem się na sposób światowy w do-czesności, z przeżyciem szczęścia w stu procentach nas satysfakcyj-nującego tu na ziemi. Szczęście bowiem prawdziwe jest tam – i taki przekaz płynie ze studiowanych tekstów, gdzie jest ojczyzna wieczna (1.4.3), a w niej wieczne wartości, którymi są: wieczny pokój (1.4.4) i gwarantowana nam wieczna radość (por. 1.1.2; 1.1.7; 1.5). Dlatego, jak *explicite* stwierdza się w jednym z tropów uroczystego błogo-sławieństwa, Kościół cieszy się tak naprawdę w pełni wtedy, kiedy jego dzieci zdobywają pokój wieczny, a więc gdy przyłączani zostają do mieszkańców wiecznej ojczyzny (1.4.4). Początek owego procesu przyłączania do mieszkańców nieba i osiągnięcia wartości wiecznych ma miejsce już tu na ziemi, która przedstawiana jest w analizowanych tekstach jako przestrzeń „zasługiwania” sobie na niebo (1.1.4), jako droga, po której – odpowiednio krocząc – można ku niebu dążyć (1.2.1), by w końcu je odziedziczyć (1.4.3). To dziedziczenie, choć z jednej strony – podobnie jak w każdym przypadku – możliwe jest ze względu na dobrowolny gest spadkodawcy (dla ochrzczonych jest nim Bóg podejmujący mądre postanowienia – zob. 1.1.1), bo to na mocy tego dobrowolnego gestu wchodzi się w uprawnienia i obowiązki spadkowe⁵², to jednak z drugiej strony odziedziczyć można coś wtedy, gdy się zachowa uprawnienie do spadku i nigdy się go nie zrzeknie.

Uprawnienie do odziedziczenia niebieskiej ojczyzny każdy chrześ-cijanin nabywa przez sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego. Przez nie to właśnie włączony zostaje do grona objętych testamentem Jezusa, który wyraził wolę, aby wierzący w Niego byli z Nim tam, gdzie On jest i aby doświadczać Jego chwały (por. J 17,24). Ten testament Jezusa determinuje nas do troski o taki styl przebywania „w tym ziemskim świecie” (1.1.4), który by odpowiadał „dążeniu

---

⁵² Zob. Mazurek, „Dziedziczenie”, kol. 572.

do ojczyzny” (1.2.1), „postępowaniu wciąż naprzód w wędrówce ku niej” (1.1.5). Grunt zapewniający takie dążenie utożsamiany jest w analizowanych tekstach „z życiem sprawiedliwym i pobożnym” (1.1.4) w naszych ojczyznach ziemskich (czyli „w tym ziemskim świecie” – 1.1.4). Każdemu uczestnikowi liturgii zostaje przypomniane w kolekcie Mszy wotywnej „O Najświętszym Imieniu Jezus” coś w gruncie rzeczy jeszcze istotniejszego – to mianowicie, że treścią codziennego życia dojrzałego chrześcijanina ma być „delektowanie się słodyczą Jezusa” (1.1.2).

O czym jest mowa w tym eucharystycznym tekście nietrudno rozszyfrować: traktuje się w nim mianowicie o wezwaniu Chrystusa do naśladowania Go w podejściu do owego jarzma, jakie nakładane jest na każdego, kto wiarą odpowiada na usłyszane słowo Boże i w sakramencie chrztu staje się uczniem Chrystusa. Jezus w przeciwieństwie do faryzeuszów i uczonych w Prawie, którzy nakładali na innych ciężar setek nakazów i zakazów nie do udźwignięcia, proponuje jarzmo słodkie, to znaczy dobrze dopasowane do każdego z Jego uczniów, możliwe do udźwignięcia przez każdego człowieka – jeżeli ten rozmiłuje się w tym jarzmie, jeżeli zacznie wyczuwać swoisty i niepowtarzalny smak Ewangelii. Chrystus faktycznie w skomplikowaną wielość faryzejskich praw wprowadził jedność i prostotę: wszystko mianowicie streścił w przykazaniu miłości Boga i człowieka⁵³. Tym słodsze jest wspomniane jarzmo, że Chrystus w przeciwieństwie do faryzeuszów, którzy nakładanych praw nie wypełniali, jako Pan łaskawy (*propitius* – 1.1.6) nikogo nie pozbawia koniecznej pomocy, lecz różnymi sposobami wspomaga tych, którzy znajdują się w szczególnej potrzebie. W grupie takich ludzi wylicza się w jednym z liturgicznych tekstów „uchodźców, wygnańców, ludzi oddzielonych od siebie oraz wszystkich rozproszonych” (1.1.6). Słodycz przykazania miłości wobec takich bliźnich powinna z naszej strony przerażać się – zgodnie z kolektą „Mszy za uchodźców i wygnańców” – w życzliwość okazywaną im jako przybyszom oraz ludziom w danym momencie biednym, bo potrzebującym wszelakiej pomocy, jak też – nade wszystko – słodycz ta powinna mieć ujście w uszanowaniu ich podstawowego prawa do powrotu do swoich

---

⁵³ Por. Kudasiewicz, „Komentarz do Ewangelii według św. Mateusza”, 147–148.

ojczyzn (1.1.6), a nawet w zrobieniu wszystkiego, co możliwe, aby im takie prawo zostało przywrócone (1.1.6), w razie pozbawienia ich go i jakiegokolwiek agitowania do pozostania na obczyźnie. Ciekawą rzeczą do zaobserwowania jest fakt, że żaden z omawianych tekstów liturgicznych nie posługuje się w stosunku do omówionej grupy ludzi pojęciem „migrantów” czy „przesiedleńców”. Do takich bowiem zalicza tych, którzy umierają, to znaczy „przesiedlają się”, czy też „przeprowadzają się” do Boga. O tym zaś, kiedy do takiej *migratio* ma dojść decyduje sam Bóg, a nikt z ludzi (por. 1.1.7). Sam Bóg też – i tylko On – jest w stanie wszystkim, którzy z tego świata przechodzą bezpowrotnie do wieczności, zapewnić szczęście płynące z osiągnięcia ojczyzny wiecznej i doświadczenie w takiej ojczyźnie wiecznej radości (1.1.7). Ludzie natomiast mogą swym czynnym zaangażowaniem się na rzecz uchodźców, wygnańców, ludzi oddzielonych od siebie oraz wszystkich rozproszonych przyczynić się w tym życiu ziemskim do zapewnienia im godziwego przetrwania w trudnych chwilach ich życia, by w sytuacji zaistnienia sprzyjających warunków mogli skorzystać z przysługującego im prawa powrotu do swoich ojczyzn.

Wniosek

Wniosek, jaki się nasuwa na zakończenie przeprowadzonego studium, jest taki, że choć nie ma w gruncie rzeczy zbyt dużo tekstów liturgicznych w Mszałach Pawła VI, które by *explicite* posługiwały się pojęciem „ojczyzna” (jest ich bowiem faktycznie zaledwie piętnaście), to jednak liczba nie stanowi w tym przypadku kwestii nadrzędnej. Stanowi ją bowiem treść przestudiowanych tekstów eucharystycznych i antyfon. Z treści tej płynie głęboki pod wieloma względami przekaz. Jasno mianowicie powiedziane jest – i to w symbiozie z całą Tradycją Kościoła, że najważniejsza dla chrześcijanina jest ojczyzna niebieska (wieczna i prawdziwa), choć istotna i mająca swą wielką wartość jest również ojczyzna ziemska – duża (narodowa) oraz mała (związana z miejscem zamieszkania i bezpośrednim środowiskiem życia). Ta ziemska bowiem tworzy doczesną przestrzeń, po której widać się wytyczone dla człowieka życiowe ścieżki, szlaki docelowo zorientowane w przypadku niezachwiania wierzących i praktykujących miłość

chrześcijan na ojczyznę niebieską i umożliwiające pielgrzymie podążanie za Chrystusem Prekursorem do wiecznej radości, światłości i pokoju, w nadziei na odziedziczenie tych duchowych dóbr przyobiecanych wytrwałym w wierze i miłości. W kontekście jasnego wykładu o nadrzędności ojczyzny niebieskiej w życiu uczniów Chrystusa, podkreśla się też prawo każdego człowieka do własnej ojczyzny ziemskiej, w przypadku zaś uchodźców, wygnańców, oddzielonych od siebie i rozproszonych prawo do powrotu do takiej ojczyzny. Eksponuje się też związane z takim prawem obowiązki wobec własnej ojczyzny, a mianowicie kierowanie się w zarządzaniu nią mądrością, a w codziennych relacjach uczciwością, zabieganiem o zgodę, sprawiedliwość i pokój oraz o szczęście wszystkich jej mieszkańców. Podkreśla się też potrzebę przeciwstawiania się ciemnościom zła obecnego wciąż w świecie na drodze krzewienia miłości i troski o zachowanie nienaruszonej, a więc nieskażonej niczym wiary.

The Idea and the Theology of the Fatherland in the Texts of the Paul VI Missal

Abstract: The contemporary context of life is conducive to deepening reflection on the fatherland. Nowadays, this idea has revived in our thinking. It raises our concern about what is related to the fatherland and conducive to its security, development and living in peace. The sacred liturgy does not depreciate the earthly homeland; however, it instills and deepens in Christ's disciples the belief in eternal life in the Father's house, where there are many dwelling places (cf. John 14:2). The Church's liturgy calls the homeland which is prepared for the believers in heaven the eternal or true homeland, thus the one to which the believers are led by Jesus, the Precursor of eternal happiness in heaven. According to the Missal texts analyzed in this article, the task of Christ's disciples is to make their stay and life on earth become a way leading to the heavenly homeland.

Keywords: blessing, prayer, eternal homeland, earthly homeland, peace

Bibliografia

- Augé, M., „Eucolegia”, *Liturgia* (red. D. Sartore – A.M. Triacca – C. Cibien; I Dizionari San Paolo; Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo) 761–771.
 „Błogosławiony Jerzy Popiełuszko, prezbiter i męczennik”, *Internetowa Liturgia Godzin, Czytelnia, 19 października*, <https://breviarz.pl/czytelnia/swieci/10-19c.php3> (dostęp 28.12.2022).

- Giraud, C., *Eucaristia per la Chiesa. Prospettive teologiche sull'eucaristia a partire dalla „lex orandi”* (Aloisiana 22; Roma – Brescia: Morcelliana 1989).
- Grelot, P., „Ojczyzna”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour; wyd. 4; Poznań: Pallottinum 1994) 628–630.
- Hymn Nieszporów Adwentu (do dnia 16 grudnia), *Liturgia godzin. I. Okres Adwentu, okres Narodzenia Pańskiego* (Poznań: Pallottinum 2006) 140.
- Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci* (Kraków: Znak 2005).
- Jougan, A., *Słownik kościelny łacińsko-polski* (Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej 1992).
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, „Dekret dotyczący świąt zniesionych w Polsce”; Prot. 1784/01/L (2003), *Anamnesis* 9/3[34] (2003) 18.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, „Ordo anni sancti celebrandi in Ecclesiis particularibus”, *Notitiae* 9/11[87] (1973) 347–386.
- Kudasiewicz, J., „Komentarz do Ewangelii według św. Mateusza (11,25–30)”, *Komentarze biblijne do czytań mszalnych. Rok A* (red. J. Homerski; Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1981) 146–148.
- Léon-Dufour, X., „Ojczyzna”, *Słownik Nowego Testamentu* (tłum. K. Romaniuk; Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1981).
- „List do Diogneta”, *Pierwsi świadkowie* (wstęp, komentarz i oprac. M. Starowieyski; Biblioteka Ojców Kościoła 10; Kraków: Wydawnictwo M 2010) 339–350.
- Maciukiewicz, M., „Znaczenie ksiąg liturgicznych i szacunek dla nich (mszał, ewangelia, lekcjonarz i inne księgi)”, *Anamnesis* 17/1[64] (2011) 79–91.
- Malina, A., *Ewangelia według św. Marka 1,1–8,26. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (red. A. Paciorek et al.; Nowy Komentarz Biblijny II/1; Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2013).
- Marsili, S., „Liturgia e teologia: proposta teoretica”, *Rivista Liturgica* 59 (1972) 455–473.
- Marsili, S. – Sartore, D., „Teologia liturgica” *Liturgia* (red. D. Sartore – A.M. Triacca – C. Cibien; I Dizionari San Paolo; Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo) 2001–2019.
- Martínez García, F.A., „*Venerantes Virginem Mariam*”. *Análisis teológico de los títulos Inmaculada, Asunta y Madre de la Iglesia en la eucología de los misales romanos de 1962 y 2002 (incluida la Colección de Misas de la Virgen María)* (Dissertationes Theologicae 20; Madrid: Ediciones San Dámaso 2016).

- Mazurek, F., „Dziedziczenie”, *Encyklopedia katolicka* (red. R. Łukaszyk *et al.*; Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1985) IV, kol. 572.
- Mickiewicz, F., *Ewangelia według świętego Łukasza. Rozdziały 1–11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (red. A. Paciorek *et al.*; Nowy Komentarz Biblijny III; Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2011) I.
- Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. II cura recognitum* (wyd. 3; Downers Grove, IL: Midwest Theological Forum 2015) (= MR)
- Mszal rzymski dla diecezji polskich* (Poznań: Pallottinum 2013) (= MRP).
- „Ojczyzna”, *Nowa encyklopedia powszechna PWN* (red. B. Petrozolin-Skowrońska; Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996) IV, 615.
- Paweł VI, „Przemówienie obwieszczające Rok Święty 1974–1975”, *Wiadomości Diecezjalne* (Katowice) 42/1 (1974) 1–2.
- Popowski, R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio” 1995).
- Romaniuk, K., „Komentarz do Listu do Filipian (3,17–4,1)”, *Komentarze biblijne do czytań mszalnych. Rok C* (red. J. Homerski; Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1981) 29–31.
- Romaniuk, K. – Jankowski, A. – Stachowiak, L., *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu* (Poznań – Kraków: Pallottinum – Tyniec 1999) II.
- Schenk, W. – Ścibor, J., „Antyfona”, *Encyklopedia katolicka* (red. F. Gryglewicz *et al.*; Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1985) I, kol. 710–711.
- Słownik wyrazów obcych PWN* (red. J. Tokarski; Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972).
- Sobeczko, H.J., „Metody interpretacji tekstów liturgicznych”, *Ratio et revelatio. Z refleksji filozoficzno-teologicznych. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Herbertowi z okazji 65. rocznicy urodzin* (red. J. Cichoń; Opolska biblioteka Teologiczna 30; Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego 1998) 231–240.
- Szymanek, E., *List do Galatów. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Poznań – Warszawa: Pallottinum 1978).
- Wójcik, E., „Zbawienie”, *Encyklopedia katolicka*. XX. (red. E. Gigilewicz *et al.*; Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2014) kol. 1299–1300.
- Żądło, A., *Eklezjologiczny wymiar kolekt Adwentu w Mszale rzymskim Pawła VI. Studium lingwistyczno-teologiczne* (Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy 2002).
- Żądło, A., „*Lex orandi – lex credendi*” w modlitwach nad darami Adwentu w Mszale Pawła VI (Katowice: Księgarnia św. Jacka 2013).